

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι, εμείς και οι «άλλοι». Μια πρόταση διδασκαλίας με χρήση Τ.Π.Ε.

Ε. Γιαπή¹, Ε. Παπαδημητρίου², Ι.Τσαουσίδου³

¹ Φιλολόγος, Γενικό Λύκειο Στρυμονικού,
egiapi@yahoo.gr

² Φιλολόγος, 2^ο Γενικό Λύκειο Πολίχνης,
[euthp@yahoo.gr](mailto: euthp@yahoo.gr)

³ Φιλολόγος, 7^ο Γυμνάσιο Κατερίνης,
itsaousidou@gmail.com

Περίληψη

Η πρόταση διδασκαλίας φιλοδοξεί να φέρει τα παιδιά σε επαφή με τους Βαλκανικούς πολέμους με την ενεργητική συμμετοχή τους. Επίσης θέλει να τους οδηγήσει στην διαπίστωση ότι ο πόλεμος δεν έχει μία μόνο πλευρά, αλλά υπάρχουν κι άλλες οπτικές γωνίες. Με αφορμή τους Βαλκανικούς πολέμους, τα παιδιά θα φτιάξουν χάρτες, θα δουν την αλλαγή των συνόρων μέσα από σχετικό λογισμικό, θα δουν την άποψη της «άλλης» πλευράς, θα αντιληφθούν τις απώλειες του πολέμου, σε νικητές και νικημένους, μέσα από πηγές για τους Έλληνες, τους Βούλγαρους, τους Τούρκους, τους Σέρβους, τους Ρουμάνους.

Λέξεις κλειδιά: Βαλκανικοί πόλεμοι, ιστοριογραφία, νέος γραμματισμός

1. Θεωρητικό πλαίσιο – κριτήρια επιλογής του θέματος

Σε πείσμα όσων θεώρησαν πως η ιστορία έφτασε στο τέλος της με την κατάρρευση των πρώην σοσιαλιστικών καθεστώτων και πως ο πόλεμος είναι αδύνατος ανάμεσα σε φιλελεύθερες δημοκρατίες (Fukuyama, 1992), το σύγχρονο παγκόσμιο διπλωματικό τοπίο βρίθεται από εστίες κρίσεων, πολεμικές συγκρούσεις και απειλή πολεμικών συγκρούσεων.

Η ιστορία αναδεικνύεται σε προνομιακό πεδίο προώθησης αλυτρωτικών πολλές φορές προθέσεων στον αιώνα που θα ήθελε να πιστεύει πως αφήνει μακριά του την εποχή των εθνοτήτων και τις πολύνεκρες συγκρούσεις της. Γίναμε μάρτυρες αιματηρών συγκρούσεων στη γειτονιά μας, δημιουργίας νέων κρατικών μορφωμάτων και αναδιάταξης των συνόρων που είχαν ως τότε διαμορφωθεί.

Για μας η παραπάνω διαπίστωση μορφοποιείται στον πολύχρονο διπλωματικό αγώνα για το όνομα της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας των Σκοπίων και τις εντονότερες πολιτικές και ιδεολογικές διαμάχες στο κέντρο και στην περιφέρεια του προβλήματος. Ερωτήματα για την ιδεολογική χρήση της ιστορίας άρχισαν κάνουν την εμφάνισή τους με σχολικά βιβλία που προκάλεσαν πολιτικές παρεμβάσεις για την απόσυρσή τους. Πολέμοι και υποστηρικτές ουσιαστικά αντιδικούσαν γύρω από το ζήτημα της ιστορικής αλήθειας και αντικειμενικότητας. Θεωρήσαμε λοιπόν σημαντικό να ασχοληθούμε με την ενότητα των Βαλκανικών πολέμων στην Ιστορία της Γ' Γυμνασίου, δημιουργώντας μια παιδαγωγική κατάσταση που να εμπλέκει ενεργά τους μαθητές μας στην διερεύνηση της ιστορίας των Βαλκανικών πολέμων και των διαφορετικών οπτικών γωνιών με τις οποίες μπορούμε να τους φωτίσουμε. Θεωρούμε τη μάθηση ως μια συνειδητή, ενεργή, εποικοδομητική διαδικασία η οποία προϋποθέτει την ενεργή συμμετοχή των μαθητών στο οργανωμένο με σαφείς σκοπούς και στόχους παιδαγωγικό γεγονός (Μικρόπουλος, 2008). Προσφέρεται έτσι ένα πλαίσιο για τη μάθηση το οποίο υποστηρίζει την αυτονομία, ενσωματώνει τους σκοπούς στη διαδικασία και προωθεί την ανάπτυξη δεξιοτήτων και στάσεων κατά τη διαδικασία οικοδόμησης της γνώσης (Σολωμονίδου, 2001).

Με την προτεινόμενη πορεία μαθήματος οι μαθητές μας έρχονται σε επαφή με διαφορετικές ιστορικές θεωρίες, ξεκινώντας από τη θετικιστική ιστοριογραφία, συνεχίζοντας με την προσοχή της μικρής διάρκειας της σχολής των Annales και καταλήγοντας στην σύγχρονη πολυπρισματική θεώρηση και την τη λεγόμενη εναλλακτική ιστορία. Από την εμπλοκή τους στις προτεινόμενες δραστηριότητες προσδοκούμε εκτός από τη γνώση των σημαντικότερων γεγονότων των Βαλκανικών πολέμων, των αιτίων και των αποτελεσμάτων τους να διερευνήσουν τις απόψεις των απλών ανθρώπων της εποχής, όχι μόνο της δικής μας πλευράς αλλά και των άλλων. Να καταλήξουν σε συμπεράσματα για το πώς ανέγνωσαν τα γεγονότα άνθρωποι που δεν εντάσσονταν στις πηγές πληροφόρησης των ιστορικών που απέδιδαν σημασία στην ιστορία των μεγάλων ανδρών και των πράξεών τους.

Να προχωρήσουν στη συνέχεια στην παρουσίαση της αφήγησης της ιστορίας των Βαλκανικών πολέμων από την σκοπιά των «άλλων» και τη δική μας στάση απέναντι σ' αυτή. Ως γόνιμη άσκηση η οποία θα δώσει την ευκαιρία ανάπτυξης ακόμη περισσότερο της κριτικής σκέψης ζητούμενο όλης της εκπαιδευτικής διαδικασίας μπορεί να συζητηθεί η διαφορετική εξέλιξη ενός σημαντικού γεγονότος, όπως είναι η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.

2. Σκοποθεσία

Μέσα από τη διδασκαλία της ενότητας των Βαλκανικών πολέμων ως κύριο σκοπό θεωρούμε: Την καλλιέργεια γνήσιας ιστορικής συνείδησης και κρίσης των μαθητών που περιλαμβάνει τη βιωματική συμμετοχή τους στις αξίες και τα γεγονότα που ιστορούνται σε άμεση σύνδεση με το σήμερα και τα βιώματα και των παιδιών.

2.1 Ειδικότεροι στόχοι

A. Ιστορικός γραμματισμός

- Να κατανοήσουν τα ιστορικά γεγονότα των Βαλκανικών πολέμων και τη συσχέτισή τους
- Να συνδέσουν αφορμές, αίτια και αποτελέσματα
- Να συνειδητοποιήσουν την αναγκαιότητα επιλογής και κριτικής αξιολόγησης των ιστορικών πηγών, διακρίνοντας σε πρωτογενείς και δευτερογενείς
- Να προσεγγίζουν κριτικά διάφορα είδη ιστορικών πηγών ανάλογα με το είδος τους, την προέλευση, τον σκοπό που μπορεί να εξυπηρετούν και την εποχή στην οποία αναφέρονται
- Να εισαχθούν στη διαδικασία κατανόησης, ανάλυσης και αξιολόγησης των διαφορετικών οπτικών με τις οποίες προσεγγίζονται και ερμηνεύονται τα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα από τους ιστορικούς
- Να κατανοήσουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου σε συγκεκριμένες καταστάσεις
- Να διαμορφώσουν, μέσα από τη μελέτη των πηγών, πνεύμα μετριοπάθειας, ανοχής και σεβασμού στον «άλλο»
- Να καταστούν ικανοί, μέσα από τη γνώση του παρελθόντος, να κατανοήσουν το παρόν, να στοχαστούν για τα προβλήματά του και να προγραμματίσουν υπεύθυνα το μέλλον τους
- Να ασκήσουν κριτική στον ίδιο το σχεδιασμό του μαθήματος συνδέοντάς το με τις ιστορικές θεωρίες στις οποίες θεμελιώθηκε

B. Νέος γραμματισμός

- Να εντοπίζουν, να αξιολογούν και να καταγράφουν τα κύρια γεγονότα σε μια χρονολογική γραμμή, αξιοποιώντας το λογιστικό φύλλο excel και αναδεικνύοντας τη σχέση τους
- Να τοποθετούν τα γεγονότα στο χώρο στον οποίο συνέβησαν αξιοποιώντας το λογισμικό Google earth ή την ιστοσελίδα <http://maps.google.com/>
- Να αξιοποιήσουν το λογισμικό Centennia κατανοώντας τις εδαφικές αλλαγές κατά τη διάρκεια των πολέμων
- Να αναπτύξουν την ικανότητα παρουσίασης με χρήση λογισμικού παρουσίασης διαφανειών
- Να συνεργαστούν σε ομάδες σε μια διαδικασία επίλυσης προβλήματος
- Να αναπτύξουν την ικανότητα αξιοποίησης των ιστολογίων και της σχολικής εφημερίδας ως μέσου παρουσίασης των απόψεών τους

3. Πορεία μαθήματος

3.1 Πρώτη φάση (1 ώρα) – Η εγγύτητα του μαθήματος με τα παιδιά

Παίρνουμε αφορμή από ένα γνωστό μνημείο ή οδό που συνδέεται με την ιστορία των Βαλκανικών πολέμων. Προσπαθούμε να φτάσουμε στην αναγνώρισή του με την ενεργητική συμβολή των παιδιών και σημειώνουμε την αυταπόδεικτη για όσους κατοικούνε στην ευρύτερη περιοχή της Β. Ελλάδας σημασία τους. Την απελευθέρωση εθνικών εδαφών και την πορεία προς την εθνική εδαφική ολοκλήρωση που ουσιαστικά δημιούργησε τη σημερινή ελληνική επικράτεια. Η σημασία αυτή των Βαλκανικών πολέμων εφ' όσον γίνει αντιληπτή μας οδηγεί στην τοποθέτηση του κεντρικού θέματος της αποστολής των μαθητών στη δεύτερη

φάση. « Να ανακαλύψουμε τι έγινε τότε, ώστε να το παρουσιάσουμε στους άλλους μαθητές μέσω της σχολικής εφημερίδας, ενός ιστολογίου ή με αφορμή τον εορτασμό της απελευθέρωσης της πόλης μας»

3.2 Δεύτερη φάση (2 ώρες) - Η γνώση των γεγονότων

Στη συνέχεια οργανώνουμε τις δραστηριότητες με τέτοιο τρόπο, ώστε οι μαθητές μας χωρισμένοι σε ομάδες να γνωρίσουν αυτενεργώντας τα κύρια γεγονότα των Βαλκανικών πολέμων. Τις μάχες, τα πρόσωπα, τους χώρους, το χρόνο, τις συνθήκες, τα αποτελέσματα. Κινούμενοι στο χώρο ανάπτυξης της χρονολογικής σκέψης θα ζητήσουμε τη δημιουργία χρονολογίου με τοποθέτηση των σημαντικών γεγονότων στην κατάλληλη σειρά. Θα προσδιορίσουμε τις τοποθεσίες όπου συνέβησαν, την εξέλιξή τους, τις εδαφικές αλλαγές, θα αποτυπώσουμε σχέσεις αιτίου –αποτελέσματος και θα προχωρήσουμε σε μια πρώτη συνολική παρουσίαση των ευρημάτων μας. Η φάση αυτή της διδακτικής μας προσέγγισης κινείται ουσιαστικά στο πεδίο της θετικιστικής ιστοριογραφίας, κάτι που θα γίνει γνωστό στα παιδιά κατά τη συζήτηση μετά την πρώτη παρουσίαση. Είναι σημαντικό να συνδέσουν οι μαθητές μας τον τρόπο της εργασίας τους με τον τρόπο σκέψης των ιστορικών, μέσα στη χρονική της εξέλιξη μάλιστα. Αυτή η αντικειμενική για τους ιστορικούς του 19ου αιώνα ιστορία θα αποτελέσει στην επόμενη φάση αφετηρία προβληματισμού για την ιστορική αλήθεια και την υποκειμενικότητα των ιστορικών αφηγήσεων. Είναι επίσης σημαντικό να συνεργαστούν αρμονικά στην προσπάθεια να συνθέσουν το χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο στο οποίο διαδραματίζονται τα γεγονότα. Γι' αυτό το σκοπό θα διαμορφωθούν συνθήκες πρόσφορες για ομαδοσυνεργατική μάθηση.

Θα δημιουργηθούν ομάδες, δύο για κάθε Βαλκανικό πόλεμο. Η πρώτη ομάδα θα διαμορφώνει τον χρονολογικό πίνακα και η δεύτερη συνεργαζόμενη με την πρώτη θα τοποθετεί τα γεγονότα στον γεωγραφικό χάρτη. Μεγαλύτερη σημασία θα έχει στο τέλος όχι μόνο η ακρίβεια του αποτελέσματος αλλά και η ποιότητα της συνεργασίας.

3.3 Τρίτη φάση (2 ώρες) - Η ιστορία των απλών ανθρώπων

Ήδη από την εποχή των Annales οι ιστορικοί είχαν επισημάνει την αναγκαιότητα να ενταχθούν στην ιστορική αφήγηση οι ιστορίες των ανθρώπων του λαού, οι αφηγήσεις και οι μαρτυρίες από τα πεδία των μαχών, ο πόνος και η λύπη του θανάτου, όλα εκείνα τα στοιχεία και δεδομένα που ως τότε έμεναν εκτός της επίσημης ιστορικής αφήγησης. Οι σελίδες της καταλαμβάνονταν από τους βασιλιάδες, τους ευγενείς, τους στρατηγούς, όλους εκείνους που συνδέονταν με τα «μεγάλα» και «θαυμαστά» της εποχής. Στη φάση αυτή οι μαθητές έρχονται σε επαφή με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές προσπαθώντας να φωτίσουν τα πρόσωπα των ανθρώπων που προβάλλονται σ' αυτές. Προσπαθώντας να δώσουν φωνή σε όλους εκείνους που παραμένουν στη σκιά των μεγάλων γεγονότων, ενώ ακριβώς εκείνα είναι που πολλές φορές δεν θα συνέβαιναν χωρίς την παρουσία τους. Οι μαθητές σε πέντε ομάδες αναλαμβάνουν να φωτίσουν τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν τα πολεμικά γεγονότα των δύο Βαλκανικών πολέμων οι απλοί άνθρωποι των χωρών που ενεπλάκησαν. Ελλάδα, Τουρκία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Σερβία. Σε ιστολόγιο που έχει δημιουργηθεί για τις ανάγκες του μαθήματος έχουν τοποθετηθεί πηγές, κείμενα και φωτογραφίες τις οποίες καλούνται οι μαθητές να προσεγγίσουν.

3.4 Τέταρτη φάση (1 ώρα) - Η επίσημη ιστορική αφήγηση

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε την έξαρση φαινομένων που συναντήσαμε στο λεγόμενο αιώνα των εθνοτήτων. Η πραγματικότητα μας αναγκάζει για μια ακόμη φορά να συζητήσουμε για τη σημασία των επιμέρους εθνικών ιστορικών αφηγήσεων οι οποίες και δημιουργούν το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο των εξελίξεων. Προσπαθούμε λοιπόν σ' αυτή τη φάση να κατανοήσουμε τη διαφορετικότητα των εθνικών αφηγήσεων, να την ερμηνεύσουμε και να ανακοινώσουμε τα συμπεράσματά μας. Με το βλέμμα μας στραμμένο στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του μέλλοντος που διαγράφεται μέσα από τα καταγιστικά οικονομικά, πολιτικά και διπλωματικά γεγονότα της εποχής μας. Οδηγός μας η πολυπρισματική θεώρηση της ιστορίας και μέσω τα επίσημα ιστορικά κείμενα και οι επίσημες πηγές σε κάθε βαλκανική χώρα χωριστά. Αυτό που είναι σημαντικό για μας στη φάση αυτή είναι η ανάπτυξη κριτικής ιστορικής σκέψης από τα παιδιά σε μια προσπάθεια να διαμορφωθεί μια ενιαία ολιστική ιστορική αφήγηση (Mazower, 2006)

Η κάθε ομάδα συνεχίζει με την ανάγνωση και το σχολιασμό των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών οι οποίες έχουν αναρτηθεί στο ιστολόγιο <http://history08.wordpress.com/> που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες του μαθήματος.

Η προσέγγιση αξιοποιεί το ιστορικό λογισμικό Centennia, ώστε να παρουσιάσει τα κέρδη και τις ζημίες από την εμπλοκή στους δύο Βαλκανικούς πολέμους, καθώς και τις διαφορές ανάμεσα στους δύο πολέμους ως προς τα εδαφικά κέρδη σε σχέση με τις εθνικές προσδοκίες. Λαμβάνοντας στη συνέχεια τις βοηθητικές οδηγίες ανάγνωσης των πηγών, διαβάζει επίσημα κείμενα, αναλύει γελοιογραφίες της εποχής και προσπαθεί να συγκροτήσει μια εικόνα της επίσημης ιστορικής άποψης κάθε χώρας. Αξιοποιεί για το σκοπό αυτό το υλικό που υπάρχει στο ιστολόγιο αλλά και σχετικούς συνδέσμους που έχουν ενταχθεί μαζί. Η κάθε ομάδα δημιουργεί μια παρουσίαση είτε με ανάρτηση στο ιστολόγιο, είτε με αξιοποίηση λογισμικού παρουσίασης κατά προτίμηση του open office. Στη δεύτερη περίπτωση αναρτάται το συνοδευτικό κείμενο της παρουσίασης στο ιστολόγιο. Ζητούμε από τα παιδιά να επισκέπτονται τις άλλες σελίδες, να σχολιάζουν τις όποιες αναρτήσεις γίνονται, ώστε να αναπτυχθεί μια γόνιμη αλληπίδραση μεταξύ των ομάδων με αντικείμενο τον ιστορικό σχολιασμό.

Η ολοκλήρωση των εργασιών των ομάδων θα δώσει τη δυνατότητα μέσα από τις παρουσιάσεις να αναδειχθεί η συσχέτιση των επίσημων ιστορικών αφηγήσεων με τις εθνικές επιδιώξεις κάθε πλευράς καθιστώντας τον ιστορικό λόγο έντονα υποκειμενικό. Θα αναδειχθεί επίσης πιθανόν η διαφορετικότητα της πρόσληψης των Βαλκανικών πολέμων από την επίσημη σκοπιά και την λαϊκή ιστοριογραφία, αποκαθιστώντας τις διαφορετικές εικόνες του παρελθόντος, όπως βιώνεται από τις εμπλεκόμενες χώρες (Ferro, 2001)

3.5 Τελική φάση (1 ώρα)

Η παρουσίαση των συμπερασμάτων θα μας δώσει μια συνολική εποπτεία των Βαλκανικών πολέμων ως μια εικόνα που συντέθηκε από τα εξής μέρη:

1. Τα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές
2. Η πρόσληψή τους από το λαό
3. Η επίσημη ιστορική αφήγηση

Η εικόνα αυτή φυσικά αποτυπώνει και την περιδιάβαση των παιδιών σε διαφορετικές ιστορικές σχολές.

Από τη θετικιστική ιστοριογραφία στην γαλλική σχολή των Annales και τέλος στην αποδομητική πολυπρισματική θεώρηση των ιστορικών αφηγήσεων. Τα παιδιά θα έχουν έτσι τη δυνατότητα να αναπτύξουν και μεταγνωστικές, κριτικές δεξιότητες πάνω στο ίδιο το έργο των ιστορικών. Θα φτάσουμε τότε στη σημασία όλων όσων κάναμε ξεκινώντας από ένα άγαλμα της πόλης. Η ξεχασμένη ιστορία του, οι λησμονημένες ιστορίες των ανθρώπων που πολέμησαν και έχασαν τη ζωή τους, τα Βαλκανικά εδάφη τα ποτισμένα με δάκρυ και αίμα, τα σχολικά βιβλία ιστορίας και οι αντιδικίες των σύγχρονων ιστορικών, όλα μαζί θα φωτίσουν τη σημερινή πραγματικότητα που κάθε άλλο αν-ιστορική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Τη σφοδρότητα των ιδεολογικών και πολιτικών αντεγκλήσεων που οδηγούν σε απόσυρση, επαναγραφή, αναθεώρηση των όσων ξέραμε και ξέρουμε, τις συνεχείς επικλήσεις ιστορικών δικαιωμάτων ως προκάλυμμα αλυτρωτισμών στον 21ο αιώνα, της αναδυόμενης Παγκόσμιας Τάξης πραγμάτων.

Τα συμπεράσματα της συζήτησης μαζί με το παραγόμενο υλικό μπορούν να αποτελέσουν την αφορμή για την οργάνωση σχετικής εκδήλωσης στο σχολείο και παρουσίαση της όλης προσπάθειας. Η σχολική εφημερίδα μπορεί επίσης να δημοσιεύσει άρθρα των παιδιών για το θέμα, αλλά και για τη διαδικασία προσέγγισης.

3.6 Εναλλακτική εκδοχή

Η εναλλακτική ιστορία μας δίνει το θεωρητικό υπόβαθρο να προτείνουμε άλλη μια εκδοχή του σεναρίου. Επιλέγουμε ένα κομβικό σημείο των Βαλκανικών πολέμων με ιδιαίτερη σημασία για όλα τα Βαλκάνια και τη σημερινή πολιτική και διπλωματική κατάσταση: Την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Μια απελευθέρωση που θα μπορούσε και μην είχε γίνει αν... Σε μια τέτοια περίπτωση ποια κατά τη γνώμη σας θα ήταν η εξέλιξη των πραγμάτων ως προς τη διαμόρφωση των εθνικών συνόρων και τα μετέπειτα γεγονότα;

Απαιτείται βέβαια εδώ γνώση του ιστορικού πλαισίου τόσο πριν όσο και μετά το τέλος του δεύτερου Βαλκανικού πολέμου.

4. Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση του μαθήματος θα γίνει με συζήτηση των μαθητών για τον τρόπο συνεργασίας μέσα στις ομάδες, για το σχεδιασμό του μαθήματος και τον τρόπο υλοποίησής του. Θα φωτιστούν τα θετικά και τα

αρνητικά του σημεία, ώστε να κατανοηθούν κριτικά οι παράμετροι σχεδιασμού και υλοποίησης. Το παραγόμενο υλικό στο ιστολόγιο του μαθήματος θα αποτελέσει επιπλέον στοιχείο αξιολόγησης του, όπως και οι απαντήσεις των μαθητών στο σχετικό ηλεκτρονικό δημοψήφισμα που έχει δημιουργηθεί σ' αυτό.

5. Κριτική

Η πρόταση διδασκαλίας προϋποθέτει και επιδιώκει την εξοικείωση των παιδιών με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας. Επίσης προϋποθέτει τον ψηφιακό γραμματισμό του διδάσκοντα (δημιουργία και διαχείριση ιστολογίου, αξιοποίηση Centennia), όπως και την άσκηση των παιδιών στη χρήση των απαιτούμενων ηλεκτρονικών εργαλείων. Ο χρόνος που προτείνουμε για τη διδασκαλία της ενότητας είναι ανάλογος των στόχων που προσδοκούμε να εκπληρώσουμε. Διαφορετική στοχοθεσία μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετική επιλογή δραστηριοτήτων και ανάλογη χρονική διευθέτηση.

Βιβλιογραφία

- Ferro, M. (2001). *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*. Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Mazower, M. (2006): *Θεσσαλονίκη. Πόλη των φαντασμάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μικρόπουλος, Α. (2008). *Ο υπολογιστής ως γνωστικό εργαλείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σολωμονίδου, Χ. (2001). *Σύγχρονη Εκπαιδευτική Τεχνολογία: Υπολογιστές και μάθηση στην Κοινωνία της Γνώσης*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας